

УДК 821.161.2.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-57>

«Я ВЖЕ НЕ МОЖУ НЕ БУТИ УКРАЇНЦЕМ»: АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ В ЕПІСТОЛЯРНМУ ДІАЛОЗІ З БОРИСОМ ГРІНЧЕНКОМ

«I CANNOT NOT BE UKRAINIAN ANYMORE»: AGATHANGEL KRYMSKY IN AN EPISTOLARY DIALOGUE WITH BORYS HRINCHENKO

Тютюнник О. М.,

orcid.org/0000-0001-9287-5768

Scopus-Author ID: 57224296998

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української і зарубіжної літератури
та методики навчання*

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

У статті досліджується життєвий і творчий феномени А. Кримського крізь призму його листування з Б. Грінченком 1890–1895 років. Акцентується на унікальності постаті А. Кримського. Зазначається, що саме специфіка трактування вченим українського питання стала причиною того, що він був знищений радянською тоталітарною системою. У статті наголошується, що ключем до розуміння життєвого й творчого феноменів А. Кримського можуть і мають стати його листи, що мають незаперечне екзистенціальне значення.

Йдеться про те, що Б. Грінченко був адресатом, із яким А. Кримський був максимально щирим і відвертим. Насамперед наголошується, що листи А. Кримського до Б. Грінченка описують шлях адресанта до українофільства. Із цих листів окреслюється суть українофільської концепції А. Кримського, його рецепція ідей М. Драгоманова, яка змінювалася з часом. Аналізуються погляди А. Кримського на мову, яку він вважав першою ознакою нації. Наголошується, що листи до Б. Грінченка фіксують думки адресанта про окремішність української мови.

Листи А. Кримського до Б. Грінченка свідчать, що адресант переймався питаннями видання літератури для народу, дешевої (лубочної) книги, яка б була і корисна, і доступна. А. Кримський вказував на низькопробність існуючої продукції. Йому не імпонували спримітизовані сюжети книжок з українською тематикою, а також порушення норм українського правопису й синтаксису, до яких вдавалися московські видавці.

Із листів А. Кримського, адресованих Б. Грінченку, постає чимало інформації, яка стосувалася питання видання української книги наприкінці XIX століття. Адресант констатував, що після проходження цензури книга нерідко перетворювала на цензурний «недобиток».

Наголошується, що листовне спілкування А. Кримського з Б. Грінченком нерідко виходило за межі дискусії про національну справу. Борис Грінченко був адресатом, з яким Агатангел Кримський ділився не тільки своїми думками, але й особистими відчуттями. Ці листи в найдрібніших рисах окреслюють психологічний типаж адресанта. Часом вони нагадують анатомію душі адресанта, який страждав на нервові розлади. Наголошується, що епістоли виказують вишукану делікатність, яка проявлялася у прагненні не образити адресата ані словом, ані тоном епістолярної розмови. Листи до Б. Грінченка фіксують крайню вимогливість А. Кримського до самого себе, його надзвичайну скромність. Йдеться про риси, притаманні невротичним натурам.

Ключові слова: лист, кореспонденція, епістола, Агатангел Кримський, Борис Грінченко, українофільство, українофіл.

The article examines the life and creative phenomena of A. Krymsky through the prism of his correspondence with B. Hrinchenko in 1890–1895. The author emphasizes the uniqueness of the figure of A. Krymsky. It is noted that the scientist boldly interpreted the Ukrainian issue. This was the reason why he was destroyed by the Soviet totalitarian system. The article emphasizes that the key to understanding the life and creative phenomena of A. Krymsky should be his letters. His letters, in addition to aesthetic, also have an undeniable existential significance.

It is noted that B. Hrinchenko was the addressee with whom A. Krymsky was most sincere and frank. First of all, it is emphasized that A. Krymsky's letters to B. Hrinchenko outline the addressee's path to Ukrainophilia.

These letters outline the essence of A. Krymsky's Ukrainophile concept. Krymsky's Ukrainophile concept. These letters reveal his reception of M. Drahomanov's ideas. The author analyzes Krymsky's views on language, which he considered the first sign of a nation. It is emphasized that the letters to B. Hrynchenko record the addressee's thoughts on the independence of the Ukrainian language.

A. Krymsky's letters to B. Hrynchenko convince us that the addressee was concerned about the issue of publishing literature for the people. He argued that these books should be both useful and accessible. A. Krymsky pointed to the low quality of existing products. He was not impressed by the primitive plots of books with Ukrainian themes. He was outraged by the fact that Moscow publishers violated the norms of Ukrainian spelling and syntax.

A. Krymsky's letters to B. Hrynchenko contain a lot of information about the publication of Ukrainian books in the late nineteenth century. The addressee stated that after passing through censorship, the book changed beyond recognition.

It is emphasized that A. Krymsky's correspondence with B. Hrynchenko concerned not only national affairs. Borys Hrynchenko was the addressee with whom Agatangel Krymsky also shared his personal feelings. These letters outline the psychological type of the addressee. They resemble the anatomy of the addressee's soul, who suffered from nervous disorders. It is emphasized that the epistles show the exquisite delicacy of A. Krymsky. This manifested itself in the desire not to offend the addressee either by word or tone of the epistolary conversation. Letters to Borys Hrynchenko record Krymsky's extreme demandingness to himself. These letters demonstrate his extreme modesty. These are traits inherent in neurotic natures.

Key words: letter, correspondence, epistle, Agatangel Krymsky, Borys Hrynchenko, Ukrainophile, Ukrainophile.

Постановка проблеми. Постать Агатангела Кримського – одна з найфеноменальніших в історії української культури та науки. Не будучи українцем генетично, він прийняв українство духовно, ставши українофілом та речником української національної ідеї. «Я став українофілом ... через те, що дійсність мені довела українську окремість; я бороню самостійність української мови, бо вона таки справді самостійна, себто, російської мови наш народ не розуміє» [1, с. 105], – писав А. Кримський у одному з листів до Б. Грінченка. Він науково обґрунтовано заперечив погодінську теорію, яка в радянські часи переросла в концепцію трьох «братніх» народів зі спільною колискою. Ясна річ, науковець із такими карколомними поглядами не міг не потрапити в поле зору радянської тоталітарної системи. До того ж, ця система взагалі не потребувала таких яскравих, непересічних особистостей, вважаючи за краще позбавлятися від них, що й сталося з Агатангелом Кримським. На жаль, його доробок як ученого, перекладача й письменника – «високоталановитого поета» й «дуже оригінального повістяра» (І. Франко) – тривалий час не актуалізувався дослідниками. Ключем до розуміння життєвого й творчого феноменів А. Кримського можуть і мають стати його листи. Адже листи, як «інтелектуальний продукт особливого роду», за спостереженнями М. Коцюбинської, «сповнені неповторного аромату (епохи, середовища, людської індивідуальності), багатозначні, непередбачувані» [2, с. 11–12], окрім естетичного, мають ще й незаперечне екзистенціальне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші спроби осмислення діяльності А. Кримського пов'язані з іменами таких учених, як О. Бабишкін, М. Возняк, М. Євшан, Л. Лопатинський, Леся Українка, І. Франко, та ін. З того часу, як А. Кримського було визнано ворогом радянської держави, його постать і творчість стають табуєваними для досліджень. «...Після реабілітації Кримського повернули до канону. Однак канонізація супроводжувалася стерилізацією. Усі гострі моменти з опублікованих творів Кримського були вилучені, у статтях про нього жодні контрверсійні теми не заторкувалися. Кримського всі почали називати “великим”, однак розкривати деталі величчя не поспішали» [3, с. 42]. Потужним словом у неупередженому дослідженні творчої діяльності Агатангела Кримського стала монографія Соломії Павличко «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського», що побачила світ уже після смерті авторки, у 2000 році. С. Павличко поставила завдання «прочитати цю постать на тлі епохи чи, точніше, кількох епох з особливим акцентом на трьох аспектах – літературі, орієнталізмі та політиці» [3, с. 13], що дало їй можливість представити читачеві до унікальності глибокий і багатогранний портрет А. Кримського. Монографія дослідниці позначена якраз тією контрверсійністю, яка проявилася на всіх рівнях: це і погляд на художні тексти

А. Кримського як на форму психопатії, і спроби проаналізувати роман «Андрій Лаговський» як політичний текст, і тлумачення філологічних студій вченого як націоналістичної практики та ін. Утім, в контексті пропонованого дослідження особливу увагу привертає той факт, що, «прочитуючи» постать Агатангела Кримського, Соломія Павличко нерідко апелює саме до його листів. Епістолярні тексти Кримського вона називає однією із форм «самолікування» адресанта, його «автопсихотерапією», хоча й не такою потужною, як тексти художні [3, с. 52]. З часу виходу у світ монографії С. Павличко до творчості А. Кримського зверталися такі вчені філологи, як М. Веркалець, Ю. Горблянський, Л. Грицик, Т. Гундорова, Ю. Ковалів, Т. Мейзерська, М. Моклиця, Я. Поліщук, В. Шевчук та ін. Утім, епістолярна спадщина А. Кримського, зокрема його листування з Б. Грінченком, не є належно опрацьована дослідниками.

Метою статті є дослідження життєвого і творчого феноменів Агатангела Кримського крізь призму його листування з Борисом Грінченком 1890–1895 років.

Виклад основного матеріалу. Борис Грінченко був саме тим адресатом, з яким Агатангел Кримський був максимально щирим і відвертим у своїх листах. Невипадково О. Пріцак називав Б. Грінченка, як і І. Франка, братом-сповідником А. Кримського [4, с. 6]. І хоча Б. Грінченко насамперед «радів, бачивши в авторові (йдеться про А. Кримського – О.Т.) таку щирість до діла, талановитість і енергію, ... нового енергійного робітника на рідній ниві» [1, с. 56], їхнє листовне спілкування нерідко виходило за межі дискусій про національну справу. «Ви перша людина, з якою я можу поділитися не тільки думками, але й особистими почуваннями, не лякаючись опісля глумливого насміху», – писав Агатангел Кримський [1, с. 137]. Підтвердження цьому знаходимо, наприклад, в кореспонденції А. Кримського до Б. Грінченка від 17 червня 1892 року. Об'ємний лист, що був писаний упродовж чотирьох днів і ледь помістився на семи аркушах, позначений відвертими одкровеннями адресанта, який на завершення просив адресата: «Будьте ласкаві, нікому не розказуйте того, що я написав, бо 1) я тільки задля Вас (підкреслено Агатангелом Кримським – О.Т.) рішивсь писати все цеє, 2) я Вам викрив деякі закулісові боки Колегії, а це дуже свіже діло, 3) мені сором себе самого, 4) в мене є написано скількись повісток, к[от]рі той, хто прочитав би цей лист, міг би стосувати до мене самого, а це мені було б дуже нелюбо, бо й не справедливо» [1, с. 84–85].

Листи А. Кримського до Б. Грінченка в найдрібніших рисах окреслюють психологічний типаж адресанта. Зокрема, ці епістоли виказують його вишукану делікатність, яка проявлялася у прагненні не образити адресата ані словом, ані тоном епістолярної розмови. Так, у листі до Б. Грінченка від 10 (22) січня 1891 року Агатангел Кримський писав про своє намагання залишатися «наскрізь безстороннім» у своїх статтях для часопису «Зоря», маючи, зокрема, на увазі огляд «Українсько-руські видання московських лубочників» (1890, № 21). Незважаючи на те, що А. Кримський намагався, як автор цієї статті, «удержати об'єктивний тон геть в усьому» [1, с. 40], не обійшлося, однак, без образ з боку Олександра Кониського, про що свідчила його кореспонденція, написана у відповідь. Причиною подібних ситуацій, у яких Агатангел Кримський вдавався до «необачних ступенів», були ті нервові розлади, які переслідували його. «На жаль, я страшенно слабую на нерви, і цеє не раз доводило мене до помилок і необачних ступінів так, що опісля мусиш собі раз-у-раз нагадувати: "Буде каяття, та вороття не буде"!» [1, с. 40]. (Цей вислів постійно зустрічається в епістолах адресанта, що, очевидно, свідчило про те, що каятися за свою запальну поведінку йому доводилося досить таки часто). Тож у своїх листах до Б. Грінченка, епістолярним спілкуванням із яким Агатангел Кримський переймався тим, щоб адресат не відчув «покривдження». Як свідчать звертання, Борис Грінченко був для нього «щирим Товаришем» [1, с. 43], «дорогим Земляком», чию прихильність він боявся втратити [1, с. 137], адже від листів його отримував особливу «осолоду» [1, с. 130].

Описуючи свою вдачу в епістолах до Б. Грінченка, А. Кримський називав себе «солодкавим сентименталом» [1, с. 109], але здебільшого він не обходився короткими визначеннями, а вдавався до глибокого самоаналізу. За словами С. Павличко, А. Кримський «мав внутрішню смі-

ливість описувати свої власні нервові стани в листах до людей, яких він не зустрічав, а знав лише з листування» [3, с. 52]. Листи до Б. Грінченка свідчать про постійні намагання А. Кримського «розігнати меланхолію» [1, с. 125], яка надто тиснула на нього, «вигнати з себе нестерпучу нудьгу» [1, с. 130]. Він писав про «зденервування, що переходить у божевілья» [1, с. 105], про те, як важко «бачити, що навіть над своїм внутрішнім світом не ти хазяїн, а якийсь там Сентябр або добродій Ноябр» [1, с. 123]. Кореспонденція до Б. Грінченка від 4 жовтня 1892 року свідчить, що нервові розлади, на які страждав А. Кримський, були настільки сильними, що він часом думав про самогубство як єдиний порятунок: «Цілий місяць тільки й марю, якби де достати опію, чи морфію, чи якої другої отрути такої, що од неї неболюча смерть приходе. І сам не можу собі одвітати: чи справді мені хочеться зникнути з світу, чи може я сам себе дурю? Роздобути запитаної отрути не маю ніякісінької змоги, а инакшим способом заподіяти собі смерть навіть не міг би, бо лякаюся болю. А втім, не ручуся, чи вистарчило б мені хоробрости вжити й морфію, – не ручуся, бо добре знаю, що я страхополох» [1, с. 123]. При цьому Агатангел Кримський відчував страшну гризоту від того, що його «"излияния" дуже скидаються на помії» [1, с. 110]. Кореспонденції до Б. Грінченка засвідчують властиво невротичну скромність та аскетизм А. Кримського: «Заодно Вас дуже-дуже прошу: не пишіть мені ніяких компліментів, бо цим Ви мене дуже покривдите. Я людина дуже собі звичайна і до того невіглас» [1, с. 105].

В епістолярних діалогах Агатангела Кримського з Борисом Грінченком помітне місце посідає мовне питання, у тлумаченні якого вони мали розбіжності, зокрема, коли мовилося про зближення двох (наддніпрянської і західноукраїнської) мовнолітературних традицій. Віддаючи належне галицькому діалекту, А. Кримський у листі до Б. Грінченка від 20 березня 1892 року обіцяв при нагоді розповісти адресату «доволі повчаючи історію свого українофільства». «...І тоді Ви зрозумієте, через що я ворог "очищення" мови» [1, с. 67], – писав він. Саме ця історія й була викладена в кількох наступних епістолах Агатангела Кримського, які в сукупності складають розлогу автобіографію адресанта. У кореспонденції від 17 червня 1892 року він писав про матір-польку, батька-білоруса й про те, як українізувався, народившись в Україні. Йшлося і про те мовне середовище, у якому зростав А. Кримський: «Навіть у сім'ї я чув змалечку українську мову: моя мати говорить чисто по-українськи, тільки "етимологічною правописсю" (наприклад, речення: "дай собаці їсти" звучить в неї: "дай собаце есті"), – значиться, тільки з вимовою чужою» [1, с. 78].

Поза сумнівами, цей лист буде цікавий біографам А. Кримського. У ньому вміщено факти з дитячих років: йшлося насамперед про надмірну любов до читання, яка стала причиною хвороби очей і не тільки. «...Од читання я ... і фізично недорозвивсь (мій менший брат виглядає далеко старшим од мене)» [1, с. 78]. Прикметно, що все це не стало причиною психологічного травмування хлопця. Його висока самооцінка вже в той час ґрунтувалася на усвідомленні «Певно, що хлопці-товариші, к[от]рі дуже цінують фізичну силу та зручність, не поважали мене, я часто був задля їх якимсь покидишем, але так як я вчивсь дуже гарно і багацько читався, то я вважав себе дуже розумним і був певен, що нікого вищого од мене немає (звісно, такі гадки я пильно хоронив при собі і нікому не висловлював)» [1, с. 78]. Згодом Агатангел Кримський став першим учнем Колегії Павла Галагана, яку він називав у листі закритою школою «трохи з українським духом» [1, с. 78]. І ця першість у навчанні наклала свій відбиток на характер хлопця. Згодом він так писатиме про це в листі до Б. Грінченка: «...Гордощі розвилися в мені незмірно, тому-то хоч я себе поставив одразу так, що наші аристократи не сміли чіпати мене – слабого, але я відчував гніт над стіпендіатами ще сильніше, ніж другі і моє самолюб'є дійшло до болісности. ... Мене своєкошті ненавиділи гірш од усіх, але й стіпендіати, хоч поважали, та не любили за мою вдачу» [1, с. 78-79]. В аналізованому листі адресант вдавався до глибокого внутрішнього самоаналізу. Агатангел Кримський писав про свою «незвичайну зухвалість», про своє «одважне резонірство», що змушувало викладачів Колегії Павла Галагана дивитися на нього як на «причинного». Адресант згадував, що першість у навчанні,

яка, до того ж, не потребувала від нього взагалі ніяких зусиль, впевненість у тому, що в такі юні роки більш ніхто «не може бути такий розвитий», постійні згадки педагогів про його «геніальну кебету» – усе це в сукупності поступово «деморалізувало» його [1, с. 81–82].

І власне в цей, так би мовити, момент слави Агатангел Кримський раптом зрозумів, що знає «самісінькі вершечки науки», що є «напівосвіченою» людиною, яка виробила «пересвідчення тільки індивідуальної моральності», а от громадських ідеалів не має ніяких. «...Або бо ще гірше – маю ідеали зовсім несвідомії! – Це був мені сильніший удар і завдав мені величезної муки. До ненависті супроти педагогів додалися ще важкі сумніви, жорстока моральна боротьба з самим собою. Я скінчив курса зовсім слабкий і до краю зденервований» [1, с. 82].

Порятунок Агатангел Кримський шукає в книжках, на які кидався, «неначе скажений» [1, с. 83]. У цей період (за два тижні до завершення канікул) йому до рук потрапляють повісті Ю. Федьковича з передмовою М. Драгоманова. Власне ця передмова, сповнена «розумних слів М. Драгоманова», вразила А. Кримського понад усе й утвердила його в думці про те, що він має стати українофілом. Грунтом для свого українофільства А. Кримський називав відвідини аматорських спектаклів у Звенигородці, а також спілкування зі студентами-українофілами, які багато розповідали про Галичину». «Найбільше, що кидалося мені в вічі, – писав адресант Б. Грінченку, – була їх невимовна ненависть до всього російського, до "кацапів"» [1, с. 84]. Наступні два тижні, як свідчить лист, А. Кримський без упину читає українські книжки. Усе прочитане мало для нього «святість догмата». «...А так як тоді трапилися тільки писання шовіністичних націоналістів, повні москальожерства, то й я став таким, зовсім забувши, що мене привело до вкраїнства. ... Мій потомлений мозок і нерви знайшли собі спочивок, і я раював у своїм українофільстві. В такому настрою я поїхав у Москву» [1, с. 84].

Лист свідчить і про ті настрої, у яких перебував А. Кримський, опинившись у Москві: «... Кожна річ, нагадуюча за Україну, мене кидала в солодке умилення, а що торкалось "кацапів", те все обурювало мене» [1, с. 88]. Поступово до Агатангела Кримського приходять переконання, «що треба не ненависті, а якоїсь праці задля українського народу», «робити щось задля національності» [1, с. 88]. Він зізнавався Б. Грінченку, розкриваючи психологічне підґрунтя свого українофільства так: «Здавалося гріхом "не побігти на пособу по моїй Неньці", яку я допіру "обрів", – я не хотів бути "зрадником". І я побіг» [1, с. 88]. Той період своєї українофільської діяльності Агатангел Кримський з чималою нотою самокритицизму називав «блуканиною», а себе – недовченим недорослем, який скрізь тикав свого носа. Усе це – з огляду на обсяги своєї тогочасної українознавчої діяльності. Так, вважаючи першою ознакою національності мову, А. Кримський починає студіювати різні філологічні праці та етнографічні розвідки. Він знайомиться з надбаннями української літератури, перечитуючи «навіть погань» [1, с. 89]. Зрештою, приступає до літературної праці. «...На щастя, послав і пошлю до друку дуже мало цих "овочів незрілої музи"» [1, с. 89]. У цей же період посилюється увага А. Кримського до Галичини: він знайомиться з її діями, які опинилися на московщині, починає листуватися з тими, які живуть на галицьких землях. Адресант зізнавався Б. Грінченку, що був містично закоханий в Україну, в українську мову та українську національність. Він порівнював себе зі східними містиками, які закохуються у свого Бога, «наче в любку» [1, с. 89]. Цьому феномену Агатангел Кримський знаходив психологічне тлумачення: «Поясню я це тим, що я був неофітом, або ренегатом, – я ж родом не вкраїнець, – а звісно, що ренегати завше переборщують» [1, с. 90]. Але питання «Чи ж є яка користь мужикам з твого патріотизму?» надто «муляло» його [1, с. 90].

А. Кримський виробляє свою програму діяльності як українофіл: «Будити в народі національну самосвідомість та вчити моралі? Еге ж, оцім я й зайнявся» [1, с. 91]. Як свідчать листи до Б. Грінченка, Агатангел Кримський ставив надзвичайно високі вимоги до тогочасної інтелігенції, яка здійснювала «ходіння в народ», вважаючи, що до такого виду діяльності слід готуватися дуже серйозно. «Отії "ходження", які практикують такі неуки, як студенти, є стра-

шенна погань і мерзота» [1, с. 92]. Неодноразово в листах А. Кримського до Б. Грінченка звучать фрази на зразок: «...Українофільство є дуже гарна річ, але робітників воно сливе як не має, і загал українофілів або егоїсти, або хоч щирі, дак неуки. Звісно, себе я відносив до другої категорії» [1, с. 101].

Під час щирих епістолярних розмов із Б. Грінченком Агатангел Кримський нерідко зізнався у своїй «хитаніні» [1, с. 101], зокрема у думках про «відносини націоналізму з космополітизмом» [1, с. 85]. Це ж стосувалося його ставлення до концепцій М. Драгоманова, якого він спершу вважав своїм вчителем, а згодом ненавидів («це мені виявлявся таким способом патріотизм!» [1, с. 92]). Проте згодом саме М. Драгоманов «обрятував» його: «Якось я взяв читати "Чудацькі думки", і миттю ожив задля українства» [1, с. 104]. «...Речі [М.] Драгоманова перейняли мене до глибу серця. Він мені нічого нового не сказав, – він тільки формулював усі ті міркування та гадки, які мене обгортали в протязі мого українофільства. [М.] Др[агоманов] знов розбурхав мій патріотизм, і вже тепер я ніколи не зверну з української стежки; чужинець зроду, я вже вічно буду українцем» [1, с. 105].

Таку ж «хитанину» А. Кримський відчував і щодо інтелігентів-галичан, до яких спершу ставився з пієтетом (не останню роль у цьому відіграло його листовне спілкування з І. Франком та М. Павликом, а також співпраця з галицькими періодичними виданнями). Але вже згодом він, як зізнався в листі до Б. Грінченка, «мусів кинути ще одну грудку на могилу галичан» [1, с. 102], характеризуючи старих «москальофілів», наприклад, як «безнадійних плосколобів» [1, с. 118]. «Молодий Кримський, – як зазначає С. Павличко, – прагне радикалізму, він ненавидить боязливість і київських драгоманівців, і українофілів, і московських радикалів» [3, с. 221].

Агатангел Кримський, як і Борис Грінченко, переймався питаннями видання літератури для народу, дешевої книги, яка б була і корисна, і доступна простолюду. Аналізуючи «українсько-руські» видання московських лубочників, А. Кримський вказував на низькопробність цієї продукції. Йому не могли імпонувати спримітизовані сюжети книжок з українською тематикою, а також порушення норм українського правопису й синтаксису, до яких вдавалися московські видавці. Водночас Агатангел Кримський усвідомлював потребу видання таких книжок, але цілковито іншої якості. Тож у листах до Б. Грінченка адресант писав про своє власне бажання та бажання інших членів української громади, які опинилися на московщині, взяти ініціативу в свої руки. Знайшовши підхожого книговидавця (йшлося про Є. Губанова, який, окрім видання українських книжок, займався також їх розповсюдженням в Україні), однодумці стикнулися з проблемою відсутності необхідних текстів. «...Ми мусіли пересвідчитися, що своїми власними силами нічого не вдіємо, не зможемо зложити творів, написаних популярно та ще й у рамках цензурного дозволу, а тим часом цієї гарної ідеї кидати не слід» [1, с. 55], – писав А. Кримський у листі до Б. Грінченка від 2 грудня 1891 року. Звідси ж прохання до адресата, який уміє писати «так, як тра», надіслати свої рукописи. Листи А. Кримського до Б. Грінченка свідчать про його намагання видати казку І. Франка «Без праці» та повість «У поті чола» [1, с. 61], незважаючи на те, що московські лубочники надавали перевагу українській книзі з любовним сюжетом [1, с. 59].

Із листів А. Кримського, адресованих Б. Грінченку, постає чимало інформації, яка стосувалася питання видання української книги наприкінці XIX століття. А. Кримський констатував, що твір українського автора після втручання цензорів міг перетворитися на «цензурний недобиток» [1, с. 43]. Відповідаючи на пропозицію Б. Грінченка опублікуватися щось зі свого доробку в другому томі альманаху «Хвиля за хвилею», адресант, зважаючи на цензурні умови, був свідомий того, що його твори не пройдуть цензуру. «Те, що в мене є, нізащо не підійде під російські обставини» [1, с. 43], – писав він у листі від 23 січня 1891 року.

Листи А. Кримського до Б. Грінченка містять поодинокі зразки літературної критики. Зокрема, лист від 23 січня 1891 року, писаний із Москви, містить оцінки поетичної спадщини Павла Грабовського. Ясна річ, ідейне спрямування творів письменника, який поставив

своє слово на службу українській справі, не могло не імпонувати А. Кримському. Водночас він досить відверто говорив про «поетичну неплодючість» Павла Грабовського, зазначаючи: «... Писання Грабові кращі од якихсь там Кернеренків, Кулід і тин., тільки ж "погана похвала мечеві, коли скажуть, що він гостріший од палки". На мій погляд, душа у п[ана] П. Граби дуже поетична й естетична, та нема в нього сили вилити свою душу в вірші; вірш у нього – сухий, холодний і тільки де-не-де трапляються оазиси в пісочано-сухій пустині його поезії» [1, с. 43]. Володіючи досконало не одним десятком мов й опановуючи шедеври світової лірики мовами оригіналу, А. Кримський ще більш критично відгукувався про поетичні переклади П. Грабовського. «...Для нього раз плюнути – зробити безбарвною найкращу річ. Чи він знає чужі мови? Бо іноді мені здається, що він перекладає "з німецького через московське"» [1, с. 43], – писав Агатангел Кримський. Темою для окремого дослідження може стати дискусія між Б. Грінченком та А. Кримським щодо його оповідання «Сирота Захарко».

Висновки. Отже, листи А. Кримського до Б. Грінченка вирізняються потужною інформативною складовою, а водночас мають незаперечне екзистенціальне значення. Ці епістоли фіксують дух тієї епохи, що подарувала українству Агатангела Кримського, який, не будучи генетично причетним до української нації, став українцем за духом і переконаннями, що визначило масштаби та обшири його наукової і творчої діяльності. Кореспонденції 1890-1895 років до Б. Грінченка фіксують шлях А. Кримського до українофільства, погляди науковця на мову як основну ознаку нації, визнання ним окремішності української мови, а отже, і української нації, його погляди на ті завдання, які стоять перед українською інтелігенцією. Водночас ці листи вирізняються своєю сповідальністю і відкривають шлях до розуміння непростого світу переживань та почуттів адресанта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890-1941 рр.): в 2-х томах. Київ : Вид-во Національної академії наук України. Том 1 (1990-1917 рр.). 499 с.
2. Коцюбинська М. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і літера, 2009. 584 с.
3. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ : Основи, 2000. 328 с.
4. Пріцак О. Передмова. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ : Основи, 2000. С. 5-10.